

Kulcsszavak

protestantizmus, Kolumbia, missziók, Biblia-társaság, sokféleség, Pünkösdi Egyház, 1991-es kolumbiai alkotmány

Abstract

Colombian Protestantism

This study briefly summarizes the story of Colombian Protestantism. It adds a chapter about the most important Protestant tendencies in the Latin American region. The Protestant churches began their activities in the first half of the nineteenth century in Colombia due to the encouragement of foreign missionaries and Bible Societies. Protestantism—partly because of its diversity and partly due to lack of religious freedom—has not become a social organizing force like Catholicism, which has been an integral part of the state for centuries. At the same time, in the nineteenth century, the liberal parties of Colombia, despite their infighting, repeatedly supported the activities of protestant churches. Because of its relationship with the different strata of society, it played a role in the realization of the rights of freedom, the expansion of education and solving social matters. Its flexibility and openness helped to gain more space in the twentieth century. In modern-day Colombia, the Constitution of 1991 made a decisive change by guaranteeing religious freedom.

Keywords

Protestantism, Colombia, missionaries, Bible societies, diversity, Pentecostal Church, Constitution of 1991 in Colombia

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

Testvéri közöny és testvéri sóvárgás – a brazil–portugál viszony egyes kérdései az 1890-es évtizedben

A brazil Régi Köztársaság (1889–1930) erősen nacionalista, önálló identitást kereső korszakában sajátos problémát jelentett a Portugáliához fűződő viszony újraértelmezése. Politikusok és értelmiségiek (a két kategória gyakran egybeesett) véleménye ebben a kérdésben széles skálán mozgott a *luzofóbia* és a *luzofília* között. Az előbbi leginkább Prudente de Moraes (1894–1898), Hermes da Fonseca (1910–1914) és Epiácio Pessoa (1919–1922) elnöksége idején erősödött fel. Ugyanakkor mindig akadtak meghatározó személyiségek – akár az államigazgatás kulcspozícióiban, mint pl. Manuel de Oliveira Lima¹ –, akik a legszélsőségesebben nacionalista időszakokban is fenntartották személyes szimpátiájukat Portugália iránt, és hívei maradtak a luzo–brazil közeledés gondolatának, politikájának, bár hatásuk az államközi kapcsolatok alakulására végül kevésbé volt érezhető. Brazil részről ezt az időszakot leginkább egyfajta szeretetteljes közöny jellemezte az egykori anyaország irányában.

Portugália az elgyengült monarchia utolsó éveiben, majd az 1910-ben kikiáltott köztársaság idején is egyik legfontosabb nemzetközi partnerének tekintette Braziliát. Posztkoloniális értelmisége identitásába viszonylag harmonikusan, mint a nemzet saját történelmi művét illesztette bele a dél-amerikai köztársaságot, és a luzo–brazil politika portugál hívei szeretetteljes paternalizmussal tekintettek rá. A portugál fél több kérdésben lépett fel kezdeményezőként az államközi kapcsolatokban. Igyekezett – gyakran a történelmi múltra hivatkozva – előnyökre szert tenni Braziliában, vágyott a kölcsönös jobb megismerésre, a kulturális értékek cseréjére és folyamatos testvéri sóvárgást érzett egykori gyarmata iránt. Persze nem kizárólag érzelmi alapon, hanem jól felfogott anyagi érdeki szerint is. Ám e kezdeményezések rendre elbuktak a dél-amerikai partner részéről tanúsított valódi érdeklődés hiányában, vagy egyszerűen csak a kontinensnyi ország nehezen mozduló adminisztrációjának, belpolitikai viharainak útvesztőjében, vagy mert a brazilok arra vágytak, amire Silvio Romero: „Irodalmi függetlenség, tudományos függetlenség, politikai függetlenség, íme ez életem álma! Ez a három a jövőnk záloga!”² Egyes politikai döntések nyomán pedig egyenesen konfliktusok alakultak ki Rio de Janeiro és Lisszabon között a *Belle Époque*, a boldog békeévek korszakában.

¹ A brazil kultúrdiplomácia jeles alakjáról magyarul ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: „Manuel de Oliveira Lima 1912. októberi stanfordi előadásai elé”. *Publicationes Universitatis Miskolcimensis Sectio Philosophica*, XXII, 2018/2, 7–10. Uo. két előadásának fordítása is olvasható, 11–36, 37–63.

² Silvio Romero (1854–1914) brazil író, politikai gondolkodó szavait idézi João de BARROS: *A energia brasileira*, Porto, Chardon, 1913, 47.

I. A „nagy honosítás”

Az első probléma, melynek megoldását a portugál kormány igyekezett külhoni állampolgárai érdekei szerint rendezni tengerentúli partnerével alig néhány héttel a Brazil Császárság megszűnése, illetve az államforma megváltozása után merült fel. Az új Rio de Janeiro-i kormány első intézkedései között volt egy 1889. december 14-i rendelet megfogalmazása a „nagy honosításról” (*grande naturalização*), vagyis arról, hogy minden, a köztársaság kikiáltásakor Brazília területén élő külföldit automatikusan brazil állampolgárrá nyilvánítanak, hacsak 6 hónapon belül nem tesz ellenkező értelmű nyilatkozatot. A rendelkezést később magasabb szinten megerősítette az 1891-es köztársasági alkotmány is.

Az intézkedés kettős célt szolgált. Egyrészt ideológiai tartalma volt: az egy nemzethez tartozás érzését kívánta megerősíteni a heterogén összetételű lakosság körében (az 1870-es évektől tömeges volt a bevándorlás Brazíliába), az I. Köztársaság nacionalista programjára tekintettel. Másrészt gyakorlati jelentősége is volt: a bevándoroltatási programok révén szerzett munkaerőt igyekezett erősebben Brazíliához kötni a hazatérés nehezítésével.³ Az intézkedés jogelméleti alapját az állampolgárság *jus solis* (területi) elv szerinti értelmezése adta. Több európai ország, amelyek sok kivándorlót bocsátottak ki Brazília irányába, és így állampolgáraik nagyobb számban éltek a dél-amerikai országban (pl. Olaszország)⁴ azonnal tiltakozott a rendelet ellen, a *jus sanguinis* (a szülő állampolgárságához kötődő) jogelvére hivatkozva. Az intézkedést igen sérelmesnek tartotta a portugál királyság is, mely a dél-amerikai országban élő mintegy fél millió alattvalóját nem akarta egy tollvonással, adminisztratív úton elveszíteni. Ezért támogatta és bízta őket, hogy tartsák meg eredeti állampolgárságukat. Diplomáciai síkon azonban inkább a kivárás álláspontjára helyezkedett, és főként nem kívánt egyedül, a többi érintett európai ország nélkül cselekedni, még akkor sem, amikor a brazil rendelkezés alkotmányos megerősítést is kapott.⁵ Portugália ekkor nem tudta elérni, hogy a brazil kormány változtasson álláspontján, de a további évtizedekben újra meg újra szorgalmazta az állampolgársághoz kapcsolódó praktikus kérdések (pl. a kettős állampolgárság ügye, a katonai szolgálattal kapcsolatos rendelkezések) összehangolását, ren-

dezését. 1922-ig lényegében eredménytelenül. Csak akkor, a brazil függetlenség centenáriuma születt meg végre néhány gyakorlati jellegű megállapodás a két ország között: *Tratado regulando a isenção do serviço militar e a dupla nacionalidade* [Egyezmény a katonai szolgálat alóli mentességről és a kettős állampolgárságról]; *Convenção de emigração e trabalho* [Megállapodás a kivándorlásról és a munkavállalásról]; *Convenção especial sobre propriedade literária e artística* [Különleges megállapodás a szerzői jogokról].⁶

II. Kísérlet egy kétoldalú kereskedelmi és hajózási egyezmény megkötésére

Brazília a portugál kiviteli cikkek első számú felvásárlója volt az 1890-es években, azonban számára exportörként a kis európai ország nem volt az első tízben sem.⁷ A brazíliai kereskedelmi lehetőségek a portugál cégek szempontjából különösen felértékelődtek az évtized pénzügyi válsága folytán. Bár a lisszaboni gazdasági körökben éles elvi viták folytak arról, hogy a kilábalás útja vajon a szabadkereskedelem vagy a protekcionizmus, akörül mégis konszenzus alakult ki, hogy a portugál érdekeket tekintve fontos lenne egy olyan kereskedelmi egyezmény tető alá hozása Brazíliával, mellyel a portugál termékek forgalmazói a brazil szintéren konkurensikkal szemben bizonyos előnyökhöz juthatnak. A portugál birodalom törekvése a nemzetközi porondon ebben az időben egyre nyilvánvalóan mutatkozott meg, nemcsak az 1890-es évek gazdasági válságában, de az afrikai versenyfutásban is. A lisszaboni külpolitika szívesen támogatta a gazdasági körök törekvéseit, hiszen nélkülözhetetlen támaszát Anglia mellett éppen Brazília jelentette, minden korábbinál inkább a kettejükkel való barátság fenntartása, erősítése lett a prioritás. Ugyanakkor Portugália a tengerentúlon élő, nagy létszámú kivándorló közösségeire való tekintettel is lépéskényszerbe került. Ezért I. Károly (1889–1908) tárgyaló delegációt küldött a fiatal köztársaságba, már az első elnök-marsall, Deodoro da Fonseca (1827–1892) hivatali ideje alatt, 1891 júliusában, Fernando Matoso dos Santos (1849–1921) professzor, vámügyi főfelügyelő, rendkívüli és meghatalmazott miniszter vezetésével. A tárgyalások során az egyezményt sikerült is megszövegezni, és a brazil kongresszusnak 1892 folyamán kellett volna ratifikálnia, ez azonban elmaradt. Az ügy szerencsétlen alakulását nyilvánvalóan befolyásolta Fonseca politikai meggyengülése, félreállítása, alelnökének, Floriano Peixotonak (1839–1895) novemberi hatalomra kerülése és a korábbinál erőteljesebben nacionalista politikai irányvonal kibontakozása. A portugál követ egy 1893 januári jelentésében nyilvánvalóvá tette: „a brazil kormány nem kívánja az egyezmény megerősítését ... és be sem fogja terjeszteni kongresszusi vitára ...

³ Maria Manuela TAVARES RIBEIRO: “Vivências das Crises. Vencer a Crise”. In Zília OSÓRIO DE CASTRO – Júlio RODRIGUES DA SILVA – Cristina MONTALVÃO SARMENTO (szerk.): *Tratados do Atlântico Sul: Portugal-Brasil, 1825–2000*, Lisboa, Coleção Biblioteca Diplomática do Ministério dos Negócios Estrangeiros, Portugal, 2006, 143–157, 147.

⁴ A függetlenné vált Brazília a portugál kivándorlók számára az elsődleges célországot jelentette, és ebben a vonatkozásban nemigen akadt konkurens a 19. század folyamán és a 20. század első felében. 1890 és 1900 között a portugál emigránsok 90%-a Brazíliába indult. Ennek ellenére mégsem ők alkották a dél-amerikai országban a legnépesebb bevándorló csoportot, hiszen például 1887 és 1903 között az ott élő külföldiek 60%-át az olaszok tették ki, míg a portugálok csupán 18,5%-ot képviseltek. Az adatokat vö. FRANCISCO BETHENCOURT és KIRTI CHAUDHURI: *História da expansão Portuguesa I–V, IV: Do Brasil para África (1808–1930)*, Lisboa, Círculo de Leitores, 1998, 304–373.

⁵ Uo. 148.

⁶ A három egyezmény szövegét közli CASTRO – SILVA – SARMENTO: i. m. 197–202.

⁷ Az adatokat vö. Isabel CORRÊA DA SILVA: *Esperbo fraterno, o Brasil e o republicanismo português na transição para o século XX*, Lisboa, Divina Comédia Editores, 2013, 332.

a megállapodást itt nem nézik jó szemmel, és a jelenleg hatalmon lévő politikai irányzat nem is akarja ratifikálni.”⁸

Az új elnök, Floriano Peixoto marsall vezette riói adminisztráció halogató magatartását egyrészt az indokolta, hogy nem kívánt nemzetközi bonyodalmakat a Portugáliának nyújtott különleges kedvezmény miatt. A brazilok egyrészt az USA reakciójától tartottak, hiszen annak vezetése nem pártolta a vámtarifa egyezményeket más (európai) országokkal, inkább a szabadkereskedelem mellett állt ki. A Peixoto kormányzat a portugálokkal kötendő megállapodást másrészt azért is vonakodott életbe léptetni, mert belpolitikai érdekütközésektől kellett tartania, mégpedig az egyik legbefolyásosabb tagállam, São Paulo részéről. A *paulista* elit – Peixoto elnök legfőbb politikai és katonai támasza⁹ – ugyanis az olasz és a francia kereskedelmi orientációban volt érdekelt. Lévén, hogy a Portugáliából is importálható cikkeket (olíva bogyó és olaj, bor stb.) döntően Olaszországból szerezte be, tekintettel a São Paulo államban élő erős olasz bevándorló közösségek hagyományos kapcsolatrendszerére. Ennek a viszonylatnak pedig nem kívánt erős konkurenciát teremteni. A legfőbb brazil exportcikk, a kávé piacának biztosítása érdekében viszont hasznosabb lett volna São Paulo számára a nagyobb felvásárló Franciaországgal való megállapodás. Hiszen Portugália ebből a szempontból elhanyagolható partner volt, ugyanis saját birodalma keretein belül, még meglévő gyarmatain – főként a Zöldfoki-szigeteken és Szent Tamás és Principe szigetén – termelte meg a szükséges kávé mennyiséget.¹⁰

Így tehát hamar kiderült, hogy a különleges kedvezményeket nyújtó portugál–brazil kereskedelmi egyezmény megkötésére Rio de Janeiróban nincs már meg a valódi szándék. A két ország viszonyában meglévő kiegyensúlyozatlanság és a luzo–brazil politika gyakorlati megvalósulásának akadályai ebben a kérdésben világosan megmutatkoztak. Ennek ellenére Lisszabon a későbbiekben is többször felvetette a problémát. A portugálok stratégiája az volt, hogy az együttműködéstől várható praktikus előnyök (és hátrányok) helyett igyekeztek inkább a magasabb rendűnek vélt, eszmei értékeket hangsúlyozni. Érveik között a kereskedelmi egyezmény ügyében sem csak a kölcsönös gazdasági előnyök szerepeltek, hanem kulturális vonatkozások is. Így például néhány év elteltével João Camelo Lampreia (1863–1943) portugál diplomata, riói követi működése során maga is szorgalmazta, hogy a lisszaboni kormány próbáljon kedvezményeket és hatékonyabb védelmet kieszközölni Brazíliában a portugál termékeknek, mert szerinte ezeket nap mint nap komolyan fenyegeti a konkurencia. Ekkor azt az érvet is elővette, hogy az egyre erősödő pánamerikanizmus olyan erővel nehezedik a portugál kulturális örökségre, hogy az, magára hagyatva a nehéz körülményekkel lassan már nem tud megbirkózni, el fog enyészni. Ezért – sokkal inkább, mint korábban – folyamatos táplálás-

ra és művelésre szorul.¹¹ Ez az érvelés azonban nem sokban lendített a kereskedelmi megállapodás ügyén. A két ország között végül egy más politikai légkörben és korzakban, csak 1933-ban jött létre a vonatkozó egyezmény.¹²

III. A brazil–portugál kétoldalú kapcsolatok mélypontja az 1890-es években: a diplomáciai kapcsolatok megszakítása

A portugál–brazil kapcsolatok mélypontjához a századfordulót megelőző években a brazil haditengerészet 1893–94-es, kormány ellenes lázadása vezetett. Az 1893 szeptemberében kezdődő események irányítója előbb Custódio José de Melo (1840–1902) ellentengernagy, majd decembertől a monarchista érzelmű admirális, Luís Felipe Saldanha da Gama (1846–1895) volt. A haditengerészet nem először használta erejét a dél-amerikai országban nyomás gyakorlásra a törvényes hatalommal szemben. A centralizálást és a föderális végrehajtó hatalom megerősítését tervező Deodoro da Fonseca elnök 1891 novemberi lemondását és visszavonulását a haditengerészet első lázadása kényszerítette ki. A politikai akció egyik irányítója akkor is Custódio José de Melo volt, és a tiszti kar többsége vele tartott. Bár Fonseca maga is katona, háborús hős, a szárazföldi haderő marsallja volt, a megbuktatására szervezkedő erők a hadsereg támogatását is bírták, így a haditengerészet sikerrel léphetett fel ellene. Az elnök a polgárháború elkerülése érdekében engedett és lemondott.

Floriano Peixoto 1893 szeptembere és 1894 márciusa között hasonló helyzetbe került, de pozíciói jobbak voltak. Bár a tengerészet fegyveres erővel próbálta kikényszeríteni lemondását, az elnökhöz hű szárazföldi egységek megakadályozták a partraszállást a Guanabara-öbölben. A fővárosra irányított hajóágyúk és a tűzpárbaj azonban sok kárt tett Rio de Janeiróban, veszélyeztette a világkereskedelem egyik fontos központjaként működő kikötő nyugodt forgalmát, és véres polgárháború kialakulásával fenyegetett, összekapcsolódva a legdélebbi tagállamban, Rio Grande do Sulban zajló föderalista forradalommal.¹³ A nemzetközi reakció nem maradt el. Több nagyhatalom hadihajókat vezényelt a brazil főváros partjaihoz, állampolgárai és gazdasági érdekei védelmében Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, az USA, Olaszország és Portugália is megerősítette haditengerészeti jelenlétét, és az Osztrák–Magyar Monarchia is elindította Gibraltárból a Zrínyi nevű hadihajóját, mely 1893. november 15-én horgonyzott le a Guanabara-öbölben.¹⁴ Ugyanakkor az érdekelt hatalmak diplomatai közvetítői segítséget is ajánlottak a brazil kormány és

¹¹ Vö. SILVA: i. m. 324.

¹² Vö. CASTRO – SILVA – SARMENTO: i. m. 205–249.

¹³ Ez utóbbiról bővebben ld. FAUSTO: i. m. 154–155.

¹⁴ Erről alapos magyar nyelvű feldolgozás BALOGH Ádám Tibor: „Az Osztrák–Magyar monarchia egyik hadihajójának braziliai kiküldetése: Ófelsége Zrínyi korvettje Rio de Janeiro partjainál, 1893–1984-ben”. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, XVII. köt., Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2017, 79–100.

⁸ Paço d’Arcos gróf 1893. január 29-i jelentését idézi RIBEIRO: i. m. 156.

⁹ Boris FAUSTO: *Brazília rövid története*, ford.: Pál Zs., Tímár I., Budapest, Equinter, 2011 [2001], 154–155.

¹⁰ RIBEIRO: 156–157. Az egyezmény szövege: 158–163.

a tengerészet lázadói között. A köztársasági brazil kormány már ezt a gesztust is a belügyeibe való beavatkozásként élte meg, különös érzékenységet mutatva a restaurációs kísérletként értékelt lázadás kérdésében.

A fél éven keresztül tartó válság következményei végül diplomáciai szakításhoz vezettek Portugália és Brazília között. Floriano Peixoto elnök a lázadókkal szemben képes volt megőrizni a nemzetközi közösség bizalmát, sikeresen diszkreditálta és el tudta szigetelni őket, végül az USA-ból sebtében vásárolt¹⁵ hadihajókkal, fegyveres erővel törte meg a zendülést. A konfliktus záró akkordjaként Luís Felipe Saldanha da Gama ellentengernagy és kb. 500¹⁶ felkelő tengerész a Guanabara-öbölben tartózkodó portugál hadihajókra, a *Mindelóra* és az *Afonso de Albuquerque*-re menekült, diplomáciai védelmet kérve. A brazil és a portugál kormány álláspontja különbözött a menedékkérők megítélését tekintve. Jól jelzi ezt a velük kapcsolatos dokumentumok szóhasználata. Míg a hivatalos távirat- és jegyzékváltások során a brazilok konzekvensen a bűnözők, kalózkodók, lázadók (*criminosos, piratas, rebeldes*) kifejezéseket használták, a portugálok számára – akik a nemzetközi jogra és a menedékjogra hivatkoztak – ugyanazok a személyek menedékkérők, emigránsok, politikai menekültek (*asilados, emigrados, refugiados politicos*) voltak. Mindkét fél használta ugyanakkor a felkelők vagy forradalmárok (*insurgentes, revoltosos*) megjelöléseket.¹⁷

1894. március 13-án történt, hogy a brazil kormányerők győzelmét követően a Rio de Janeiro partjainál várakozó két portugál korvetet – a *Mindelo* kapitányának, Augusto de Castilho-nak¹⁸ (1841–1912) beleegyezésével – ellepték a hajókra felkapaszkodó, menekülő zendülők. Ügyükben azonnal megindult a táviratváltás Lisszabon és Rio de Janeiro között. A brazil kormány követeléseire Castilho kapitány nem szolgáltatta ki Saldanha da Gamát és híveit, hanem néhány nap múlva kimenekítette őket a brazil kikötőből. A diplomáciai védelemről és arról az elhatározásáról, hogy portugál kikötőbe juttatja a brazilokat, előzetesen nem egyeztetett a riói portugál követséggel, hanem emberiességi szempontokra hivatkozva – amit egyébként a brazil kormány is elfogadott¹⁹ – maga határozott. (Ekkor még nem Lampreia, hanem Paraty grófja²⁰ vezette a Rio de Janeiró-i portugál képvisel-

tet.) További lépései nemzetközi bonyodalmakat okoztak nemcsak Brazíliával, de Argentínával és Uruguayjal is.

Március elején a lisszaboni külügy és az *Itamaraty* (vagyis a brazil külügyminisztérium) jegyzékekben, táviratokban vitatkozott egymással Saldanha da Gama és társai státusáról, további sorsáról, közben a portugálok angol, német, francia, olasz és spanyol támogatásban reménykedtek. A *Mindelo* és az *Afonso de Albuquerque* azonban olyan túlterhelt volt, hogy a helyzet, a veszteglés egyre tarthatatlanabbá vált. Ugyanakkor az Atlanti-óceánon való átkelést ilyen feltételekkel nem lehetett vállalni. Augusto de Castilho kapitány úgy döntött, hogy a tárgyalások lezárulásáig, illetve az óceáni átkelés előkészítésének idejére a brazilokat semleges területre, az argentin főváros partjaihoz szállítja.²¹ A két hajó március 18-án ki is futott a Rio de Janeiró-i kikötőből, a brazilok nem akadályozták őket. 25-én és 26-án érkeztek a La Plata torlalatába. A Buenos Aires-i hatóságok azonban nem engedték partra szállni a veszélyes utasokat. Nem politikai, hanem egészségügyi okokból. Rio de Janeirót ugyanis időről időre sárgaláz járvány sújtotta. Így az onnan érkező hajókat szokás szerint fertőtlenítették, utasaiknak pedig 14 napot a Martín García szigeten (*Isla Martín García*) lévő karanténban kellett várakozniuk, mielőtt a főváros lakóival érintkeznek. Az argentin gyakorlat nem volt egyedülálló a korszakban (1870–1920 között működött a Martín García szigeti karantén). A forgalmas nemzetközi kikötővárosokban hasonló eljárással próbálták megakadályozni a járványos betegségek terjedését. Elkülönítő állomás, úgynevezett lazarett működött például a Guanabara-ööl Nagyszigetén (*Ilha Grande*)²² és Montevideónál, a *Isla de Flores* nevű szigeten is.

Míg a portugál diplomácia üzletemberek segítségét is igénybe véve, mentesítő hajó felszereléséről gondoskodott, a *Mindelónak* és az *Afonso de Albuquerque*-nek szemet és élelmet kellett felvennie. A menekült brazil tengerészek ezt az alkalmat használták ki arra, hogy április 8–9-én az argentin felségjelzésű ellátó hajókra átszökve partra jussanak. Ez 110 embernek sikerült is, az újabb kísérletet azonban a portugál legénység megakadályozta. A kellemetlen incidensek az argentin hatóságok tudomására jutottak, és 1894 április-májusában zavart okoztak a Portugáliával való viszonyban. Ennek rendezése érdekében a portugál diplomácia bocsánatkérésre kényszerült. A hajókat azonban az argentinok felszólították, hogy vagy alávetik magukat a fertőtlenítés és karantén szabályoknak, vagy tovább állnak. Castilho kapitány ez utóbbi mellett döntött, és elindult az uruguayi partok felé.

Montevideóban már egy ideje élénk érdeklődés kísérte a két portugál hajó és brazil utasaik sorsát. Az események a Buenos Aires-iekhez nagyon hasonlóan alakultak. A hatóságok Uruguayban is előírták a kétételes karantént, anélkül partra szállásról itt sem lehetett szó. A sietve felszerelt *Pedro III* nevű mentesítő gőzhajó közben már készen állt az óceáni átkelésre, az átszállást és a rakodást azonban ismét

konfliktusról szóló könyve: Conde de PARATY: *Portugal e Brasil: conflito diplomático. Breves explicações do Conde de Paraty*, Lisboa, M. Gomes Editor, 1895.

²¹ Az akció történetéről bővebben ld. HEINSFELD: i. m., PARATY: i. m. és SANTOS jr.: i. m.

²² BALOGH: i. m. 95.

¹⁵ Carlos Delgado de CARVALHO: *História diplomática do Brasil*, faksimile kiadás: Brasília, Senado Federal, 1998 [1959], 180–181.

¹⁶ 493 lázadóról ír Adelar HEINSFELD: „A ruptura diplomática Brasil-Portugal: um aspecto do americanismo do início da República brasileira”. *Associação Nacional de História – ANPUHXXIV. Simpósio Nacional de História*, 2007. snh2007.anpuh.org/resources/content/anais/Adelar%20Heinsfeld.pdf (letöltés 2018. március 14.), 4. 518 menekült személyt említ João Júlio Gomes dos SANTOS jr.: „Um conflito diplomático entre Argentina e Portugal em torno dos brasileiros asilados em 1894: um exercício da história cruzada”. *Dimensões*, XXXV, 2015/júl–dec., 147–174, 156.

¹⁷ SANTOS jr: i. m.

¹⁸ A tengerésztiszt néhány évvel később a luzo–brazilizmus jegyében lapot alapított, főleg az anyaországtól távol élő portugálok tájékoztatására. A *Brasil–Portugal 1899–1914* között jelent meg, kéthetente, összesen 374 száma került az olvasók kezébe.

¹⁹ HEINSFELD: i. m. 4.

²⁰ Miguel Aleixo António do Carmo de Noronha (1850–1932) portugál arisztokrata, jogász politikus. A portugál köztársaság kikiáltása után visszavonult a diplomáciai pályától. A luzo–brazil diplomáciai

a vízen kellett megoldani. Eközben újabb több mint 200 brazil szökött meg, köztük maga Saldanha da Gama ellentengernagy is.²³ A többiekkel a *Pedro III* elindult a tengeri útnak körülbelül a felénél lévő megállóhely, az angol fennhatóság alatt álló atlanti-óceáni sziget, az *Ascension Island* felé. Innen a brazil utasokat az *Angola* fedélzetén utaztatták tovább Lisszabonba, hogy ott egy kaszárnyában, lényegében fogságban várják ki a döntést a sorsukról.

A brazil kormány az Argentínában és Uruguayban lezajlott incidensek után elvesztette a türelmét. Ugyanis Castilho kapitány nem tudta megakadályozni a szökéseket, és így nem tarthatta be azt a korábbi ígértét, hogy a menekülőket csak portugál területen engedi partra szállni. Floriano Peixoto kormánya attól tartott, hogy azok, akik még dél-amerikai vizeken elhagyják a *Mindelót* és az *Afonso de Albuquerque*-ét visszaszöknek Brazília területére, és csatlakoznak a Rio Grande do Sul-i föderalista forradalomhoz, annál is inkább, mivel a montevideói tömeges szöktetési akciót a forradalommal rokonszenvező, Buenos Aires-ben élő brazil üzletemberek segítették.²⁴ A brazil sajtóban a nacionalista hang felerősödött, a nemzeti szuverenitás sérelmének, prepotens európaiak beavatkozásának értékelték a portugálok által humanitárius segítségnek tekintett akciót. Közszájon forgó feltételezés volt, hogy az európai monarchiák képviselői tudatosan állnak a restaurációs szándék mögé, mikor pártolják a lázadókat. A köztársasági Brazília nemzetközi szinten egyértelműen az USA támogatására számított.²⁵

Mindez oda vezetett, hogy 1894. május 13-án Alexandre Cassiano do Nascimento²⁶ külügyminiszter bejelentette: a Rio de Janeiró-i kormány megszakítja a diplomáciai viszonyt Portugáliával. A brazilok hazarendelték Lisszabonból követüket, José P. Costa Motát, és Paraty gróf is elhagyta Rio de Janeirót.²⁷ A két ország között a továbbiakban az USA és a britek közvetítettek, és a kapcsolat helyreállítására csak a következő évben, 1895 márciusában kerül sor, már Prudente de Moraes elnöksége idején (1894–1898). Az új követek – portugál részről a romantikus költő, Tomás Ribeiro (1831–1901), brazil részről pedig Joaquim Francisco de Assis Brasil (1857–1938) – 1895 májusában nyújtották át megbízó levelüket Rio de Janeiróban illetve Lisszabonban.²⁸ (A két ország közötti diplomáciai kapcsolatot egyébként 1914. márciusától nagykövetségi szintre emelték.)²⁹

²³ SANTOS jr.: i. m. 169.

²⁴ SANTOS jr.: i. m. 168.

²⁵ A korabeli sajtó elemzését ld. HEINSFELD: i. m. *passim*.

²⁶ Nascimento (1856–1912) brazil politikus. 1893–94-ben külügyminiszter, 1894 folyamán pedig pénzügy- és az igazságügyminiszter is.

²⁷ CARVALHO: i. m. 179.

²⁸ A brazilok szintén egy tekintélyes szellemi embert, író-újságírót, tapasztalt diplomatát küldenek Portugáliába, ahol megkülönböztetett előzékenységgel fogadják Joaquim Francisco de Assis Brasilt. 1895 májusától kezdve díszelőadásokat, bankettek rendeznek a tiszteletére. Amado Luiz CERVO – José Calvet de MAGALHÃES: *Depois das Caravelas – As relações entre Portugal e o Brasil, 1808–2000*. Lisboa, Instituto Camões, 2000, 203–204.

²⁹ Paula Marques dos SANTOS: „As Relações Portugal-Brasil na primeira metade do século XX (1910–1945)”. *Repositório Científico do Instituto Politécnico de Viseu*, repositorio.ipv.pt/bitstream/10400.19/826/1/PAULA%20SANTOS.pdf (letöltés 2018. április 18.), 5.

A haditengerészet lázadása idején a brazil fővárosban a kormány politikáját támogatók, illetve általában a nacionalisták körében a portugállelenséges érzelmek magasra csaptak. Elterjed a hír, hogy a portugál kolónia is pénzeli a lázadást, főként monarchista színezete miatt.³⁰ Alapot adott erre, hogy a brazíliai portugálok között valóban erős volt a royalisták tábora. A leghevesebb anti-luzitanisták, legtöbbször az úgynevezett jakobinusok³¹ közé tartozott, meg voltak győződve a portugálok rosszhiszeműségéről. Brazíliában – állapítja meg Adelar Heinsfeld – a kapcsolatok megszakítása többet jelentett ekkor egy egyszerű, országok közötti diplomáciai viszálynál. Szimbolikus kifejezője volt a régivel való szakításnak és valami új melletti elkötelezettségnek. Míg Portugália a monarchia emlékét idézte, a fiatal brazil köztársaság inkább az Egyesült Államokkal azonosult, így a korábbi, európai referenciákkal szemben az 1894-es szakítás az új, az amerikanizmus felé forduló politika irányjelzője volt.³² A jakobinizmus és örökösei a későbbiekben élesen szemben álltak a luzo–brazil testvériség gondolatával és annak képviselőivel is.

Mindamellet az az ötlet, hogy a két ország politikai üldözöttjei egymásnál keressenek menedéket, a történelem során többször is fel-felbukkant. Leghíresebb eset talán a 20. század közepén történt: Humberto Delgado portugál tábornok, akinek jó oka volt feltételezni, hogy hazájában börtönbe fog kerülni, miután a salazari diktatúra idején nagy támogatói tábort mozgósítva elindult a hivatalos jelölttel szemben az 1958-as elnökválasztáson, 1959 elején a lisszaboni brazil nagykövetségen keresett politikai menedéket. Ezzel a lépésével diplomáciai válságot indított el a két ország között, ami csak azzal oldódott meg, hogy Delgado elhagyta a követség épületét és brazíliai emigrációba indult.³³

Az, hogy a brazil–portugál diplomáciai kapcsolatok rendben legyenek – az esetleges súrlódások ellenére – mindig is preferencia volt mindkét ország külpolitikája számára. Bár ebben az értelemben ugyancsak kiegyensúlyozatlanság mutatkozott az amerikai fél javára. Míg Lisszabonnak a nemzetközi politikai szintén, főként gyarmatpolitikája érvényesítéséhez, rendkívül fontos volt Rio de Janeiro támogatása, addig Brazília kevésbé volt ráutalva a portugálok jóindulatára. Ennek ellenére a luzo–brazil eszmeiség mégis a külpolitikát alakító szempont maradt évtizedeken keresztül, nemcsak az Ibériai-félszigeten, de az óceán túlsó partján is. Ahogy az 1969-ben kinevezett brazil külügyminiszter, Mário Gibson Barbosa (1918–2007) fogalmaz visszaemlékezéseiben, egybegyűjtve a luzo–brazil testvériség alapjául szolgáló elemeket: „Brazília helyzete mindig is sajátos volt; hagyományosan különleges kapcsolatokat ápolunk – és nyilvánvaló okokból továbbra is ápolnunk kell

³⁰ HEINSFELD: i. m. 3. és Lucia Maria Paschoal GUIMARÃES: „Redemoinhos da Atlântida (1915–1920)”. *História Revista* (Goiânia), XVI, 2011/1.133–149, 146.

³¹ A brazil politikai életben a *jakobinus* kifejezés a legradikálisabb republikánus és laicizáció párti irányzatra használatos. Ez a csoport Floriano Paixoto elnöksége idején (1891–1894) volt a legbefolyásosabb, és az államfőt támogatva az erős központi hatalom és a nacionalizmus híveként lépett fel. FAUSTO: i. m. 155.

³² HEINSFELD: i. m. 9.

³³ CERVO – MAGALHÃES: i. m. 224–227.

– Portugáliával, nemzetünk bölcsőjével, hiszen tőle örököltük az anyanyelvet, kultúrának alapjait, országunk egységes területi keretei és hozzá fűznek családi kötelékek is a bevándorlók egymást követő generációin keresztül.”³⁴

Rezümé

Tanulmányom a portugál–brazil viszony alakulásának három epizódját mutatja be az 1890-es évekből. Mindhárom epizód a két ország kapcsolatának kiegyensúlyozatlanságára utal, és jelzi, hogy az egykori anyaország és korábbi gyarmata mennyire különböző módon építette be identitásába és politikájába a másikkal való viszonyulását. A testvéri kötelék nyilvánvaló elemeit mindkét fél számon tartotta, de Brazília, a fiatal amerikai köztársaság inkább közönnyel, míg Portugália a támaszt kereső, gyengülő monarchia inkább vágyakozva tekintett az Atlanti-óceán túlsó partján kínáló együttműködési lehetőségekre.

Kulcsszavak

Brazília; Portugália; boldog békeévek; portugál–brazil viszony; identitás; diplomácia.

Abstract

Fraternal indifference and fraternal wistfulness – some issues of Brazilian-Portuguese relations in the 1890s

This essay presents three episodes in the evolution of the Portuguese-Brazilian relationship in the 1890s. All three episodes reflect imbalances in the relationship between the two countries. They indicate the different ways in which the former mother country and its former colonies negotiated their relationship with each other in terms of identity and politics. Both sides relied on fraternal bonding, but Brazil, the young American republic, was more the reluctant party, while Portugal, the weakening monarchy in need of support, was more eager to see opportunities for cooperation across the Atlantic.

Keywords

Brazil; Portugal; Belle Époque; Luso-Brazilian rapprochement; identity; diplomacy

³⁴ Idézi CERVO – MAGALHÃES: 238–239.

HORVÁTH EMŐKE

Az önalkalmazás útjai Kubában, 1990–2018

A Szovjetunió és a szocialista blokk összeomlása szinte kataklizmaszerű változásokat idézett elő mindenekelőtt a kubai gazdaságban, de hatással volt a társadalom átforgalmazására is. Az adott társadalmi szerkezet a továbbiakban már nem volt fenntartható, mivel a Fidel Castro vezette kormányzat a hatékonyabb termelés és a foglalkoztatás biztosítása érdekében kénytelen volt nyitni a szövetkezeti tulajdonforma és az önalkalmazás (*cuentapropismo*) irányába.

A *cuentapropismo* (az önalkalmazásban álló személyek) jelensége 1993 óta létező új foglalkoztatási forma lett Kubában, amely egyfajta robbanást idézett elő, és szinte szétfeszítette a korabeli társadalmi-gazdasági kereteket, az önalkalmazásban álló személyek pedig napjainkra létszámukban egyre növekvő és sokszor irigyelt társadalmi csoportot képviselnek országszerte. Bár már negyedszázada átítatja a sziget szocialistának nevezett társadalmi szerkezetét az önalkalmazás rendszere, átfogó szociológiai elemzések nem születtek a kérdéssel kapcsolatban, annak ellenére, hogy kubai és külföldi szerzők egyaránt foglalkoztak ezen társadalmi jelenség egyes aspektusainak és szakaszainak a vizsgálatával. A kérdés elemzéséhez felhasznált adatokat alapvetően három forrásból merítettem. Egyrészt az ENSZ keretében működő CEPAL¹ (*Comisión Económica para América Latina y el Caribe*, Latin-Amerika és a Karib térség Gazdasági Bizottsága) éves jelentéseiből, valamint a *cuentapropismo* kérdését is érintő felmérések (2017, 2018) eredményeiből, illetve a kubai Nemzeti Statisztikai és Információs Hivatal (*Oficina Nacional de Estadística e Información*, ONEI) adataiból.² A hivatkozott független felméréseket nem kubai intézmények készítették, ezért jó ellenpontját alkotják a kubai hivatalos adat-

¹ A CEPAL egyike az ENSZ öt regionális intézményeinek, 1948-ban alakult meg, székhelye Santiago de Chileben található. A Bizottság célja, hogy elősegítse a térség országainak gazdasági fejlődését, ennek érdekében támogatja az országok közötti együttműködést. Az idők folyamán két újabb székhely jött létre, az egyik 1951-ben Mexikóvárosban Közép-Amerikára fókuszálva, a Karib térséget pedig az 1966-ban Trinidad y Tobago fővárosában (Port of Spain) alapított alközpont képviseli. A CEPAL tagállamai között nemcsak latin-amerikai és karibi, hanem európai országok is vannak. Elsősorban azok az európai országok képviseltetik magukat a szervezetben, melyek gyarmatosítók voltak a térségben és jelenleg is intenzív kapcsolatokat ápolnak a régióval, úgynevezett tengerentúli területeik vannak itt, pl. Franciaország, a Holland Királyság, de Németország és Olaszország is tagja a szervezetnek. Egyes karibi szigetek csak társult tagok, ezek között említhető Anguilla, amely Nagy-Britannia tengerentúli területe, vagy Aruba, amely autonóm területként Hollandia alkotmányos részét képezi. A CEPAL honlapja a következő címen érhető el: cepal.org.

² Az ONEI honlapja az alábbi címen érhető el: one.cu/PublicacionesDigitales/FichaPublicacion.asp?CodPublicacion=13&CodDireccion=3 (letöltés: 2019. június 27.)